

Bod Péter Ákos

Nem szokványos gazdaságpolitikák

AKADÉMIAI KIADÓ, 2014

Bod Péter Ákos a gazdaságpolitika tanára, Magyarország vezető közgazdasági egyetemén. Tapasztalt pénzügypolitikus, a monetáris politika alapintézményének, a jegybanknak egykori elnöke, de az Antall-kormányban a kormányzati szerepvállalása révén a gazdaságpolitika egyéb területeivel is operatív kapcsolatba került. A nemzetközi pénzügyeket is alaposabban megismerhette az EBRD igazgatójaként. Egyetemi tanárként számtalan publikációja foglalkozik a gazdaságpolitika elméletével. Minden jogalapja megvan tehát, hogy választott témájáról összefoglaló munkát írjon.

Valóban egy sajátos életműösszegzésről van szó. Bod Péter Ákos a rendszerváltás előtti és utáni tapasztalatait és munkásságának főbb megállapításait foglalja keretbe, egy általa választott nézőpont, a *heterodoxia* alapján. Arra

mutat rá, hogy a magyar gyakorlat – mert alapvetően erről van szó – már 1990 előtt és után is gyakran volt heterodoxnak minősíthető. Gyakorlatilag három időszakot elemez: a reformszocialista korszakot, a rendszerváltás körüli időszakot és a 2008-as pénzügyi válság szakaszát.

Mit is takar a heterodoxia fogalma? Gyakorlatilag a *mainstreamtől*, a közgazdaságtan fő vonalától való eltérést jelzi, amelyben az *ortodox* és *unortodox* elemek keverednek.

Természetesen, mindig meg kell határozni a viszonyítási alapot. A rendszerváltás előtt ugyanis ez egyáltalán nem egyértelmű. Fel foghatnánk úgy is, hogy a magyar gyakorlat már 1956 után, de különösen az új gazdasági mechanizmus bevezetését követően heterodox volt, a tervgazdaság gazdaságpolitikájához képest. Jócskán eltért a többi szovjet biro-

dalomhoz tartozó ország gazdaságpolitikai gyakorlatától. Nem véletlenül tekintett ránk gyanakvással a Szovjetunió és irigykedéssel a többi KGST-ország. Ha nem is pontosan így fogalmazza meg a dolgot a szerző, azért pontosan tisztában van ezekkel. Magyarországon a piaci elemek alkalmazása messze túlment a többi szocialista ország gyakorlatán. Már 1957 után kidolgozott javaslatok, de különösen azok felelevenedése az 1968-as reform során jelentettek lényeges változást. Az árak szabadabbak voltak, a vállalati profitérdekeltség bevezetése, a különféle magánvállalkozási elemek gyakorlata markánsan eltérő volt a tervmechanizmusétól. De nem csupán a mechanizmus, a gazdaságpolitika célrendszere is eltérést mutatott. Nálunk ugyanis stratégiai ágazattá vált a Kádár-korszakban az agrárszektor. Fontos volt a nép életszínvonala, és nem csupán szólamokban. Ez volt ugyanis a Kádár-rendszer legitimitációjának alapja. Ez volt az a tény, amely miatt a társadalom hajlandónak tűnt elfelejteni, hogy első titkára a szovjet tankok segítségével, az 1956-os mártírok vére árán került hatalomra. Nem mondott le ugyan az akkori gazdaságpolitika az ipar prioritizálásáról, a növekedés fetiszizálásáról, a KGST-kapcsolatok – s tegyük hozzá: naturálsan szervezett kapcsolatok – maradéktalan szerződéses betartásáról, mégis volt a gazdaságpolitika cél- és eszközrendszerének mérhető eltérése a többi szocialista ország gyakorlatától. A recenzens némi /ön/sajnálattal veszi tudomásul, hogy a szerző sehol nem hivatkozik e tárgyban végzett kutatómunkájának publikációira, pedig egy egész gazdaságtörténeti iskola épült rájuk a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Különösen azért, mert a könyv számos megállapítása talán gazdagabb lehetett volna, ha kitért volna a szerző a recenzensnek a devizaterülettel kapcsolatos árfolyam-politikai és a devizagazdálkodás kérdésével összefüggő tételeire. Például arra, hogy mi váltotta ki a bevezetett új gazdasági

mechanizmus eltorzulását. Szerzőnk utal rá, hogy a reformok felemássága volt ennek egyik fontos oka, amit nem csupán a szovjet gyakorlati tiltások, de mély ideológiai korlátok is meghatároztak. Ilyen a magántulajdonnak – mint a gazdálkodás alapvető feltételének – elutasítása, erre utal. De legalább ilyen fontos a forintkonvertibilitás elmaradása is. Messze nem emeli ki a szerző annak fontosságát, hogy a torz, felértékelő árfolyam-politika milyen nagy mértékben segítette elő a gazdaságpolitikai célok változatlanul tartását, s mennyire hozzájárult ahhoz, hogy a magyar gazdaság – túl a gazdaságpolitika eredeti szándékain – szinte automatikusan eladósodjék.

Ettől függetlenül meg kell állapítani, hogy igen fontos és érdekes megállapításokat tesz a szerző az 1990-et megelőző időszak heterodoxijáról. Igazából nem is a tervmechanizmustól való eltérést vizsgálja, hanem a normális piaci működéshez viszonyít – amitől persze a teljes tervirányítási rendszer gyakorlata, még fél reformjaival együtt is – alapvetően „unortodox” eltérésnek minősül. Végül is, joggal teheti ezt, hiszen 1975-ben már megjelent *Szepesi György* kitűnő fordításában *Samuelson* vaskos alapvető munkája. Aki akarta, az már ismerhette, sőt a '80-as években taníthatta is az akkori mainstream fő tételeit.

Ha tehát tisztában van valaki azzal, hogy egy piacgazdaságban a vállalatok célja a profitmaximalizálás, annak igen hasznos és fontos megállapítás, amit Bod Péter Ákos a rendszerváltozás előtti időszak vállalati gyakorlatáról ír. A magyar vállalatoknak a hetvenes évek végére kialakult technokrata vezetése fő céljának nem ezt, hanem autonómiája megőrzését tekintette. Nem annyira a profitmaximalizálás, mint a központtól való függetlenedés volt a cél. Kéves kockázattal járó, biztonságos fennmaradás. Több hasonlóságot mutatott ez a magatartás *Galbraith* Új ipari államának menedzseri magatartásával, mint a tulajdonosi irányításon alapuló profitorientált vállalatok tankönyvek-

ben oktatott célfüggvényével. Ennek a ténynek a kiemelése nagyon fontos, akkor is, ha ezt a megállapítást a szerző a rendszerváltást megelőzően megvédett kandidátusi értekezésében már lerögzítette. A mai kor olvasójának ugyanis igen kevés ismerete van a rendszerváltozás előtti folyamatokról, pedig azok napjainkat is befolyásolják. Újdonság mindenképpen, hogy mindezt a heterodoxia szemszögéből bemutatva tárgyalja.

Fogalmazhatunk akár úgy is, hogy a magyar gazdaságpolitika a rendszerváltás előtt különbözött mind a tervutasításos, mind a piaci mechanizmus alapján működő rendszerektől, tehát heterodox volt, a javából. *Antal László* szóhasználatával: egy *indirekten direkt* gazdaság jött létre, amely – s ezt már a recenzens teszi hozzá – szerencsétlenül ötvözte a keynesi költségvetés-politika gazdaságélénkítő költségvetési kiadásait a tőkeigényre nem igazán érzékeny és a külgazdasági impulzusoktól jelentősen elszakított, elsősorban autonómiára törekvő, óvatos vállalati magatartással. Nem csoda, hogy ez technológiai lemaradást eredményezett, ami, mint azt Bod írja, a rendszerváltás után a volt szocialista nagyvállalatok döntő részét piacvesztésre kárhóztatta. Tegyük hozzá, ebben magunk is segítettünk a sorsnak, a piacba vetett vakhit általános uralmával.

Ez a második korszak, amelyben Bod Péter Ákos a heterodoxia fogalmát értelmezi.

Valóban kardinális változások kora volt a rendszerváltás. Próbálkozott az Antall-kormány új, a transzformációt segítő, nem ortodox elemekkel, például egzisztenciahitel, Start-hitel. Ezek köthetőek voltak a Bod Péter Ákos jegybanki munkásságához. De mint rámutat, az IMF által vezérelt gazdaságpolitika, a szigorú csődtörvénnyel és a komoly költségvetési megszorításokkal – amelyek akkor már a mainstreamként uralkodó monetarista elmélet fő eszközei voltak – számos vállalkozás indokolatlan romba dőlését idézte elő. A be-

áramló külföldi tőke s a kapitalistává átvedlett volt szocialista menedzsertulajdonosok örömére. Az olcsón megszerezhető vállalatok később sem érték el azt a piaci részesedést, amelyet egy koncepciózus – akkor éppen unortodoxnak minősülő – fejlesztéspolitika mellett – ha ilyen lett volna – talán elérhettek vagy legalább megtarthattak volna. A költségvetési megszorítások miatt azonban nem volt pénz a vállalatok rendbe hozására, reorganizációjára, különösen nem a modernizálására. Utóbbit éppen a külföldi tőkétől vártuk... Az általánosan elfogadott ideológia is azt hangsúlyozta, hogy „majd a piac megoldja...” Meg is oldotta, ám nem a magyar gazdaság javára. Így ment tönkre Közép-Európa legnagyobb buszgyára, amelyre bizonyosan ráfért volna a korszerűsítés, de leradírozni a palettáról nem volt nemzetgazdasági szempontból kifizetődő. (Bár tény, hogy a külpiaci térvésztesnek a fő oka a korábbi partnerek korlátozott fizetőképessége volt, vagyis nem belső, hanem külső tényező.)

A szerző hosszasan elmélkedik arról, hogy a rendszerváltás korában a szociális piacgazdaság miért nem valósulhatott meg, noha ezt tűzte a rendszerváltó kormány célul. Sokak szerint ez egyedi, korszakhoz kötött német megoldás volt, a mi társadalmunk és gazdaságunk nem alkalmas rá. Talán világosabbá tehetné volna a dolgot, ha a szerző a rendszerváltás korszakát még jobban behelyezné a világ gazdasági folyamatokba, hiszen a Washingtoni Konszenzus valóban új normákat hozott. Normává vált, ami eltért a korábbi gyakorlattól, s fordítva. Általánossá vált a devizaszerzésre orientált, külpiacra irányuló gazdaságpolitika az olajárrobbanást követő évtizedben, hiszen szinte minden állam eladósodott – s jó részük devizában. Ez megnövelte a pénzügyi szektor nemzetközi tőkeallokációs szerepét, amit a Washingtoni Konszenzus csak tovább fokozott. Az úgynevezett „fordi növekedés” korszaka, amely a belső piacokra alapozott, s amelyben

a bérek párhuzamosan nőttek a profitokkal, megszűnt. Az új világban a tőke az abszolút bérelőnyöket kínáló térségeket keresi, s ezt a WTO-nak köszönhetően teheti is, nemzetközi méretekben. Ebben a helyzetben nehéz a szociális piacgazdaság versenyen alapuló, ámde szociálisan érzékeny rendszerét megvalósítani. A nemzetközi verseny ugyanis kisépri a túlzott szociális szempont érvényesítését a gazdaságpolitikák gyakorlatából. Ezért lehetett volna nehezen érvényre juttatni 1990-ben az 1945 után még alapvetően belső piacra termelő német szociális piacgazdaság pozitív eszköztárát. Megváltozott a rendszerváltás korára a világ. A recenzens, aki évtizedek óta maga is a szociális piacgazdaság elkötelezett híve, szomorúan állapítja meg ezt a tényt. Nem csak a magyar és a német mentalitásbeli különbség miatt volt lehetetlen a szociális piacgazdaság megvalósítása, bár a szabályozottság jogi környezetének felépítése ezt segítette volna. A szorgalmas, normakövető németekhez képest a szocializmus nálunk kitermelt egy ügyeskedő, mindig kiskapukereső és főleg, a rendszerváltástól hamar jólétet váró társadalmat, amely minden pozitív nemzeti értékünk ellenére alapvetően korlátozta a modell követését. De a fő akadály a globális piacgazdaság kiépülésének megkezdődése volt, ami a versenyt és annak szabályozó hatását gyökeresen megváltoztatta, nemzetközi méretűvé tette.

Ebben a sorsban a periférián elhelyezkedő országok többsége osztozik, még ha nem is olyan mértékben, mint a magyarok. Az EU magországi mindnyájunkat saját érdekeik terepének tekintettek, s az alapító atyák felzárkóztatási gondolatától lényegesen eltávolodtak. Mi pedig a Kádár-korszak adósságöröksége miatt nehezített pályán futottunk, s ez meglátszott a válságkezelés időszakában is.

Ebből kiindulva lehet elemezni a harmadik periódus, a 2008-as pénzügyi válság után bevezetett eszközöket, s ezek sajátos magyar érvényesülését is. Helyesen fogalmaz a könyv

szerzője, hogy nemcsak a helyzet, de a közgazdaság-elmélet is más lett erre az időre. Dogmák vannak megszűnőben. Amit évtizedeken át tanítottunk a közgazdaságtanban és a pénzügytanban (a jegybank csak a bankok bankja, vállalatokkal nincs kapcsolatban, az állam nem jó tulajdonos, a cél a teljes konvertibilitás, minden devizakorlátozás eltörlése stb.), módosulni látszik. A jegybankok vállalati kötvényt is vásárolnak, állampapír-vásárlással finanszírozzák (akár közvetlenül is) a költségvetést, a kormányok államosítanak, vállalkozásokat, bankokat, s mindemellett korábbi alapelveket elevenítenek fel, azaz visszatérnek a keynesiánus anticiklikus politikára, s megállítják, visszafordítják a dereguláció gyakorlatát. Ugyanakkor a vezető magánvállalkozások, s legfőképp a pénztőke érdekeit messzemenően kiszolgálják. Olyan mértékben keverik a gazdaságpolitika eltérő elveken nyugvó elemeit, hogy azt nyugodtan tekinthetjük önmagában heterodoxiának. Nem kell azt gondolnunk, hogy a magánérdekekkel szemben előtérbe kerül a közérdek, hiszen az említett változások éppen a magántőke érdekében valósulnak meg. Az állam szerepe tehát – az ellenkező feltételezésekkel szemben – nem csökken, hanem erősödik.

A magyar gyakorlat azonban ehhez képest is eltérő. Unortodox a heterodoxiához képest is. A magyar kormányzati intézkedések adott esetben túlmennek a fenti elveken, s belehasítanak a magánérdekekbe. (Különadók, bankadó) Más oldalról viszont hagyományos piaci ösztönzőket alkalmaz – jövedelemadó-csökkentés –, nem nézve, hogy a jelen világgazdasági környezetben – nyitottságunk mellett – lehet-e hatékony növekedésserkentő. Bod Péter Ákos kritikusan elemzi ezeket, rámutatva esetleges negatív hatásukra (befektetőelriasztás, megtakarításelfolyás). A kiemelkedő profitok megadóztatásánál helyesebbnek tartja azok *keletkezésének megakadályozását*. Ez dicséretes gondolat, csak nehezen érthető, hogy mi

ért nem érzékeli: éppen a globalista verseny, a magyar munkaerő kiszolgáltatottsága miatt nem megy. A beáramló külföldi tőke bizony visszaél azzal, hogy a szocializmusból ilyen alacsony béreket örököltünk, s esze ágában sincs ezt profitja mérséklése árán emelni... Erre kényszeríteni pedig nem lehet. A minimálbér-emelés a magyar kisvállalkozókat tenné tönk-re. Más eszköze meg nemigen van az államhatalomnak a korrekcióra.

Bod Péter Ákos könyve tanulságos olvasmány. Egyik fő értéke éppen az, hogy továbbgondolásra készítet. Arról, hogy a közgazdaságtudomány nem matematikai egzaktosságú, hogy a gazdaságpolitika nem térőtől és időtől független (inkább egyfajta művészet), hogy a pénzügyi törvényeket ember alkotta jogrend szülte, s nem kőtablára írottak.

Botos Katalin

Levelezési e-cím: botos.katalin@jak.ppke.hu

Szerzői útmutató a Pénzügyi Szemlében publikálók részére

A kéziratokat elektronikus formában, mellékletként kérjük beküldeni a szemle@asz.hu e-mail címre. A Microsoft Office programcsomag használatát kérjük.

A közlemények hossza a 40 000 karaktert (szóközökkel) nem haladhatja meg.

A kézirat a következőket tartalmazza:

- 1 címlap,
- 2 magyar összefoglalás, kulcsszavak; angol összefoglalás (angol címmel), key words,
- 3 szöveg,
- 4 irodalomjegyzék,
- 5 táblázatok,
- 6 ábrák.

1 A címlapon sorrendben a következők szerepeljenek: a kézirat címe, esetleg alcíme, a szerzők neve, a szerzők tudományos fokozata, titulusa, a szerzők munkahelye (feltüntetve a várost is), a szerzők beosztása. Továbbá adják meg a levelező szerző¹ e-mail címét, telefonszámát és a beadás dátumát.

2 Az összefoglalást magyar és angol nyelven kell beküldeni, külön-külön lapon. Nem tartalmazhat rövidítéseket. Megszerkesztésénél a következőket kell figyelembe venni: „Bevezetés”, „Célkitűzés”, „Módszer”, „Eredmények” és „Következtetések” lényegre törő megfogalmazása történjék oly módon, hogy csupán az összefoglalás elolvasása is elegendő legyen a dolgozat lényegének megértéséhez. A magyar és angol összefoglalás hossza igazodjon egymáshoz, maximális karakterszám 1000. Maximum öt kulcsszó adható meg a magyar és az angol nyelvű összefoglaló után, JEL-kód.

¹ A levelező szerző e-mail címét a lapban feltüntetjük.

③ A kézirat világos szerkesztése különösen fontos az olvasó számára. Az eredeti közleménynél a bevezetőben, néhány mondatban meg kell jelölni a kérdésvetést. A részletes történelmi bevezetést kerülni kell. A módszertani részben világosan és pontosan kell bemutatni a módszereket vagy hivatkozni azokra, amelyek alapján a szerzők az eredményeket megkapták. Az eredmények és a diszkusszió részeket külön és világosan kell megszerkeszteni. A diszkusszió rész legyen kapcsolatban az idevonatkozó legújabb ismeretanyaggal, valamint azokkal a megállapításokkal, amelyekből a szerzők a következtetéseket levonták. Az eredmények újszerűsége világosan tűnjön ki.

A módszerek, eredmények, megbeszélés részek megfelelő alcímeket kapjanak. A kéziratban az ábrák helyét, címét kérjük arab számokkal jelölni.

④ Irodalmi hivatkozások. Az irodalmi hivatkozásokat a legújabb eredeti közleményekre és összefoglalókra kell korlátozni. Csak azok az irodalmi hivatkozások sorolhatók fel, amelyekre a szövegben utalás történt és direkt kapcsolatban vannak a kutatott problémával. Háromnál több szerző esetén a három szerző neve után „et al” írandó. A szövegek közötti szakirodalmi utalásokat zárójelben kérjük feltüntetni, például (Osipian, 2009). Ha valamelyik szerzőtől több, azonos évben megjelent munkára hivatkozik, a művek megkülönböztetésére használja az évszám mellé írt a, b, c stb. indexet. Oldalszám megadása esetén (szó szerinti idézetnél az oldalszám kötelezően jelölendő).

Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén abc-sorrendben közöljék, a következőképpen oldva fel a szövegek közötti utalásokat:

▶ Könyveknél: Felföldi B. – Németh E. – Tarr K. – Vass Gy. (2002): *Kommunikáció mint az európai integráció önkormányzati szempontból kiemelt kérdése*, Municipium Magyarország Alapítvány, Budapest

▶ Tanulmánykötetekben, gyűjteményes kötetekben megjelent publikációknál: Menard, C. (2004): A new institutional approach to organization. In: Menard, C. – Shirley, N (ed.): *Handbook of new institutional economics*. Kluwer: Boston-Dordrecht. Pp. 281–318

▶ Folyóiratban megjelent cikkeknél: Osipian, A. L. (2009): Corruption hierarchies in higher education in the former Soviet Bloc. *International Journal of Educational Development*. 29. pp. 321–330

▶ Web címe knél: World Bank Institute (2010): Governance matters 2009. Worldwide Governance Indicators, 1996–2008. Online: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

⑤ A táblázatokat címmel kell ellátni, minden táblázatot külön lapon kell megadni. A táblázat ne legyen kép, a táblázatokat wordben, excelben kérjük elkészíteni.

⑥ Az ábrákat címmel kell ellátni. Az ábrákat mindig grafikus rajzolja, ezért, hogy pontosak legyenek, kérjük az adatsorokat. Kérjük a mértékegység, jelmagyarázat szükség szerinti megadását. Az ábra forrását kérjük megjelölni; a szövegben megfelelő helyen jelenjen meg az ábrákra, táblákra, jegyzetekre való hivatkozás.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirattal segíti munkánkat!

a Pénzügyi Szemle szerkesztősége